Gabriel, František; Peřina, Ivan

Problém vývoje keramiky ve středním Pojizeří

Archaeologia historica. 2009, vol. 34, iss. [1], pp. 71-83

ISBN 978-80-7275-079-5
ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/140801
Access Date: 19. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Problém vývoje keramiky ve středním Pojizeří

FRANTIŠEK GABRIEL – IVAN PEŘINA

Abstrakt: *Středověká keramika představuje jeden z nejdůležitějších datovacích prostředků. Jejich modely však naráží na řadu problémů, které jsou specifické pro jednotlivé keramické okruhy. Rozšíření modelu vývoje severočeské středověké keramiky na střední Pojizeří výrazně ovlivňuje nejen pohled na osídlení oblasti, ale také na hledání funkce jednotlivých sídel. Z tohoto důvodu upozorňujeme na jisté nesrovnalosti v modelu vývoje středověké keramiky ve středním Pojizeří.*

Klíčová slova: *Model – středověká keramika – okraj – výzdob – keramická hmota.*

Development of Ceramics in the Central Pojizeří Region

Abstract: *Dating by means of ceramics in the central Pojizeří region is hindered by many problems; the article attempts to address them. Series of ceramics from the area are not identical with ceramics from the Českolipsko region and northern Bohemia.*

Key words: *Middle Ages – dating – ceramics – Pojizeří.*

V odborné literatuře se v poslední době objevilo zpochybnění datace pomocí keramických fragmentů v oblasti středního Pojizeří (Gabriel 2002; Peřina 2007), chápaného jako povodí řeky Jizery mezi městy Železný Brod a Mnichovo Hradiště. V této oblasti se patrně setkává v závěru 14. a v 15. století několik výrobních okruhů keramiky s odlišnými kořeny (Gabriel 1991). Střední Pojizeří se tak v této době diametrálně liší od sousedního Českolipska či severních Čech, kde se téměř výhradně uplatňuje světlé zboží s červeně malovanou výzdobou (Gabriel 1991, 287–290).

Již J. Waldhauser (1980, 53, 63) upozorňuje na pravděpodobnou typologickou a časovou disproporci mezi severočeským pohraničím a Pojizeřím. Spolu s V. Weberem doložil uvedenou disproporci již dříve, při rozboru keramiky z hradu Pařezu, ležícího na samém rozvodí Jizery a Mrliny (Waldhauser–Weber 1974). Z 279 keramických fragmentů z Pařezu převládají 194 střepy „z materiálu okrové až hnědé barvy obsahujícího jako ostřivo zrnka písku". Zbylých 85 fragmentů můžeme podle popisu přiřadit k severočeskému světlému zboží, doprovázenému červeným malováním. Autoři předpokládají, že soubor náleží době mezi roky 1370–1430. Popsané znaky a obrázek s nečetnými profily okrajů ovšem podle severočeského modelu (Gabriel–Smetana 1981; 1983; Gabriel–Denkstein 1985; Gabriel–Panáček 1994) takové dataci neodpovídá. Graficky prezentované fragmenty by tam byly nepochybně kladeny do 13. století.

Rovněž na lokalitě Staré Hrady upozorňují J. Waldhauser–K. Mašín (2004, 8–9) na problém specifické náplně keramického horizontu z první poloviny 14. století. Autoři sice keramický soubor z doby od konce 13. do 15. století dělí do dvou časových horizontů, avšak souhrnně pro celý povrchový sběr uvádějí poměr technologických tříd 10:1 ve prospěch keramiky pozdněhradištní tradice oproti keramice světlé. Podobné zastoupení technologických tříd zjišťují také na lokalitách Drábské světničky, Klamorna, Hynšta, Čertova ruka a Kozlov-Chlum (Waldhauser–Mašín 2004).

Na základě výše uvedených zjištění a výsledků archeologického výzkumu hradu Frýdštejna (Gabriel 1991), byla formulována hypotéza o retardaci vývoje keramické produkce Pojizeří ve 14. století. Podle tohoto modelu setrvala technologie keramické výroby minimálně první dvě třetiny 14. věku na úrovni technologie 13. století. Produkce typická na Českolipsku pro druhou polovinu 13. století a pro celé století čtrnácté (např. Gabriel–Smetana 1983; Gabriel–Panáček 1994) se ve středním Pojizeří nevyskytuje nebo ji, s ohledem na četnost, musíme považovat za import (dále „model retardace").

Jak ukázal ve své kritické revizi literatury I. Peřina (2007, 23–27), projevuje se uvedená hypotéza i v publikovaných popisech keramiky jiných badatelů. Ti však keramické nálezy neinterpretují jako doklad retardace keramiky, ale vycházejíce z předpokladu shodného vývoje severočeské (českolipské) keramiky s keramikou středního Pojizeří považují je za doklad osídlení lokalit v druhé polovině 13. století s následným přerušením a opětovným nástupem až v době předhusitské (dále „model shody"). Tím se ovšem často dostávají do rozporu s informacemi získanými z písemných pramenů nebo s modely vytvořenými rozborem formální struktury sídel. Lokalit, ve kterých postrádáme keramiku 14. století z Českolipska, a které tedy, pokud v nich uplatníme model shody, mají přerušené osídlení, nás nutně vedou k úvaze o vysídlení celého středního Pojizeří ve 14. století, neboť pravděpodobnost, že sběry nebo sondáže ve svých keramických souborech dosud nezachytily předpokládanou typickou produkci 14. století, je velmi malá. Povšimněme si alespoň některých souborů a interpretaci jejich datování.

Při hodnocení materiálu z hradu Valečova uvádí P. Chotěbor (1986, 187–191) z několika sběrem získaných souborů poměrně značné množství fragmentů kuchyňské a stolní keramiky. Jako převažující třídu materiálu střepu zjišťuje tenkou, jemně ostřenou keramiku s oxidačním výpalem, méně fragmentů je vypáleno redukčně nebo glazováno. Ojedinělé jsou fragmenty kameniny. Z okrajů převažuje třída ovaleného okraje a pouze v menší míře pravá a nepravá okruží. Nečetnou výzdobu prezentuje několik fragmentů zdobených radélkem, červeně malovaných a bíle malovaných. Datace se přidržuje tradičního hodnocení, které soubory dělí na keramiku druhé poloviny 13. století, druhé poloviny 14. století a pokročilého 15. století. Keramika první poloviny 14. století není zastoupena a podle přiložených obrázků zde není ani „kolonizační" keramika druhé poloviny 13. století. Rovněž keramika druhé poloviny 14. století je asi zastoupena jen minimálně.

Ke stejným závěrům v datování keramiky docházejí i P. Jenč – M. Nechvíle (2006) a P. Jenč–M. Nechvíle–V. Peša (2006). Dle sběrů či drobných sond uvažují autoři o existenci Drábských Světniček, Hynšty, Klamorny, Křinče a Starých Hradů ve druhé polovině 13. století a jejich opětovném osídlení ve století patnáctém. Z rozboru keramiky pak dovozují hiát v osídlení, neboť o lokalitách, majících pouze pomístní jména, postrádáme zmínky v písemných pramenech. Bez detailního průzkumu reliktů staveb interpretují autoři sídla jako strážní body části cesty v Pojizeří a dávají je do souvislosti s pozemkovou držbou cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou. Lokalitu Hynštu pak považují za jakési klášterní refugium a dle povrchových sběrů neopodstatněně rozšiřují jeho plochu (Jenč–Nechvíle–Peša 2006).

Pomineme-li výrazné nadhodnocení výpovědi nevelkých souborů keramiky z lokalit Příhrazské vrchoviny, překvapí na všech lokalitách domnělý hiát osídlení ve stejné době, tedy v první polovině 14. století, a to jak pro bezejmenné lokality, tak i pro Valečov, známý z písemných pramenů. U jiných lokalit spojovaných se jmény zachycenými v písemných pramenech posouvají badatelé na základě studia keramiky počátek osídlení většinou před první písemnou zmínku.

Výrazně je takové řešení uplatněno v souborech z hradu Zásadky (Waldhauser–Sosnovec 2004). Čtyřicet tři zlomky keramiky získané povrchovým sběrem autoři datují podle modelu vývoje severočeské keramiky do doby od konce 13. do 17. století, a posouvají tak vznik sídlení oproti zmínkám v písemných pramenech i proti dnešní podobě reliktů sídla o více než sto let. Značně nejasné dějiny Zásadky nastupují do historických zpráv až na počátku 15. století (Sedláček 1997, 133; Durdík 1999, 619). Podle hodnocení hradu A. Sedláčkem (1997, 133) zvažuje T. Durdík (1999, 620) nejstarší podobu hradu jako bergfritové dispozice, zbudované nejspíše v první polovině 14. století. Sám však hypotézu zpochybňuje, naznačuje zde možnou existenci starší tvrze a upozorňuje, že o podobě sídla a o době jeho osídlení by mohl nabídnout informace pouze podrobný stavebně historický průzkum a archeologický výzkum.

Stejné hodnocení nabízí badatelé i při zpracování keramických souborů z lokality Nebákov (Waldhauser–Weber 1973; Durdík 1999, 374; Nechvíle 2001). Sídlo, založené na nevýrazné

ostrožně, považují autoři za hrádek či hrad, ačkoliv terén v předpolí indikuje vesnické osídlení, a samo sídlo by tak bylo vhodnější zařadit spíše mezi tvrze (Nekuda–Unger 1981, 6). První písemná zmínka o Nebákově pochází až z roku 1455 a v roce 1538 jej kupní smlouva uvádí jako „zámek pustý" (Sedláček 1997, 77). Proti písemným pramenům však stojí fragmenty keramiky, získané výzkumem J. Severy v letech 1924–1926. Výzkum, podrobněji hodnocený J. Waldhauserem–V. Weberem (1973; 89), dosáhl, dle autorů, na tehdejší dobu „vynikající metodické úrovně". Podrobnější rozbor keramických nálezů v počtu 800 typických zlomků dělí autoři do dvou tříd materiálu. První třída, zastoupená asi 20 % fragmentů, náleží keramice hradištního charakteru. Ostatní keramiku, tedy asi 80 %, zastupuje „bílé, okrové nebo žluté zboží z jemné plavené hlíny s hladkým povrchem". Ve shodě s J. Severou datují J. Waldhauser–V. Weber (1973; 89) „nepolévané hrubé hrnce, jedna, dvě vodorovné rýhy, 14. stol.; kolečkovaná výzdoba, 15. století; polévané střepy 16. stol." s tím, že většinu keramiky „lze datovat především do běhu 15. stol., některé poměrně početné střepy patří do první poloviny století čtrnáctého. Zcela ojediněle se vyskytla keramika renesančního charakteru z doby okolo roku 1500." Podle stejného souboru posouvá M. Nechvíle (2001) počátky osídlení lokality již na konec 13. století a předpokládá jeho pokračování po celá dvě století následující až do přelomu 15. a 16. věku.

Skutečnost, že písemné prameny nezaznamenávají počátky osídlení lokalit a nemají ani časovou shodu v jeho posunu, je dnes všeobecně známá a uznávaná. Jistě by tedy nebyl důvod ke zpochybnění rozporu mezi dokladem osídlení podle písemných pramenů a dokladem osídlení podle fragmentů keramiky na lokalitách Zásadka a Nebákov, pokud by ovšem byl vývoj středověké a raně novověké keramiky ve středním Pojizeří přesněji stanoven. Pomineme-li problémy spojené s archeologizací keramiky a se získáním souborů keramických fragmentů, stojíme před již naznačenou otázkou modelu vývoje keramiky ve středním Pojizeří. Platí zde model shody, nebo model retardace?

Při snaze rozšířit oblast středního Pojizeří o výsledky studia keramických souborů z dalších lokalit narážíme na současnou tendenci odvolávající se sice při datování na keramiku, neuvádějící však ani její základní znaky. Charakteristiku materiálu, profily okrajů nádob, typ výzdoby ani užitý dekor většina současné literatury nahrazuje pouze označením datace podle jakýchsi obecných představ o vývoji keramiky.

Publikované výsledky zcela zbytečně rozkopané bezejmenné lokality u Křinče bohužel nedovolují ani základní hodnocení nálezů s četností kolem 500 artefaktů (Jenč–Peša 2006, 173–174). Autoři pouze konstatují, že podle rozboru keramického souboru datují vznik hradu do druhé poloviny 13. století a jeho fungování ve 14. a 15. století. Informace o souboru, tím méně o postupech při jeho rozboru, ovšem autoři neposkytují. Více prostoru věnují pouze fragmentu červeně malované konvice s třmenovým uchem a trubkovitou výlevkou, s jejíž datací do druhé poloviny 13. či na počátek 14. století nelze nesouhlasit (Gabriel–Smetana 1983).

Podobné řešení přinášejí i publikované výsledky výzkumu hradu Valdštejna (Hartman–Prostředník 2004). I přes položení řady sond je keramika datována do horizontu 13.–16. století, bez jasnějších stratigrafických vztahů. Nálezy pak neumožňují vytvořit si představu o vývoji keramiky, jejíž datace se opírá o zprávy z písemných pramenů a o model stavebního vývoje hradu (Gabriel–Macek 1992), nikoliv o vlastní model vývoje keramické produkce v regionu. Stejně vyznívají i zpracování dalších výzkumů.

Každý, kdo se někdy pokusil využít fragmenty středověké keramiky pro vymezení doby sídlení na lokalitě, ví, že interpretace keramiky není jednoduchá. Ovlivňuje ji řada faktorů a často nepřináší jednoznačné řešení. Prezentace jakýchsi pomyslných trendů ve vývoji keramiky, vycházející povětšinou z představy, že datací do druhé poloviny 13. století až první poloviny 15. století nelze nic zkazit, ukazuje na opovrhování hmotnými prameny, či spíše jejich vypovídací hodnotou. Ve svém závěru vede až k absurdní dataci do „vrcholného středověku", kde se při troše štěstí lze jen stěží mýlit. Požadavek „věř nebo táhni", důsledně uplatňovaný některými autory, musí nutně vést k opomíjení oboru jako celku. Z tohoto

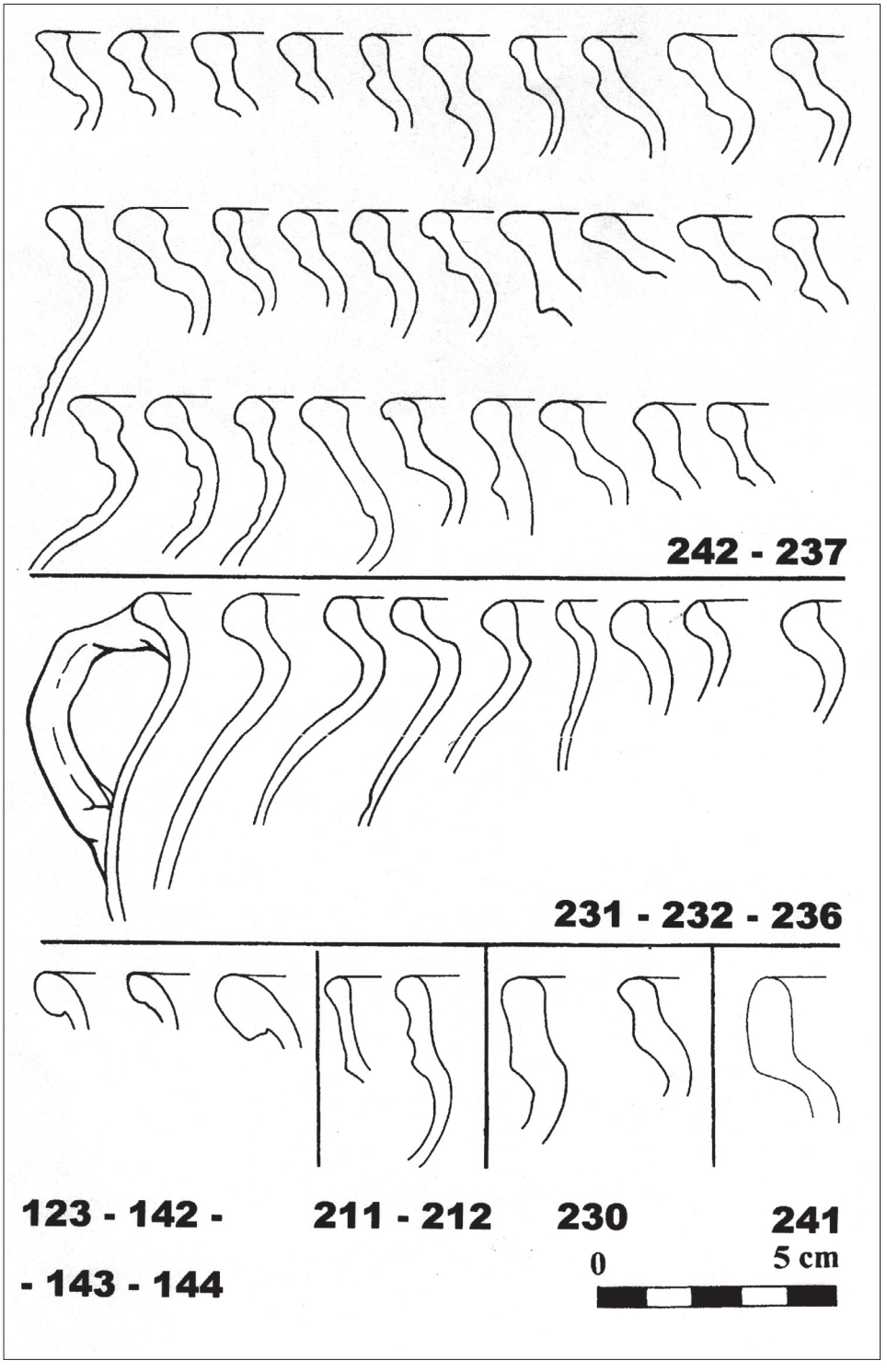

Obr. 1. Třídy okrajů, sestavené podle nálezů z hradu Frýdštejna. Kresba B. Knížetová, L. Sedláček.
Abb. 1. Ränderklassen, zusammengestellt gemäß den Funden von Burg Frýdštejn. Zeichnungen B. Knížetová, L. Sedláček.

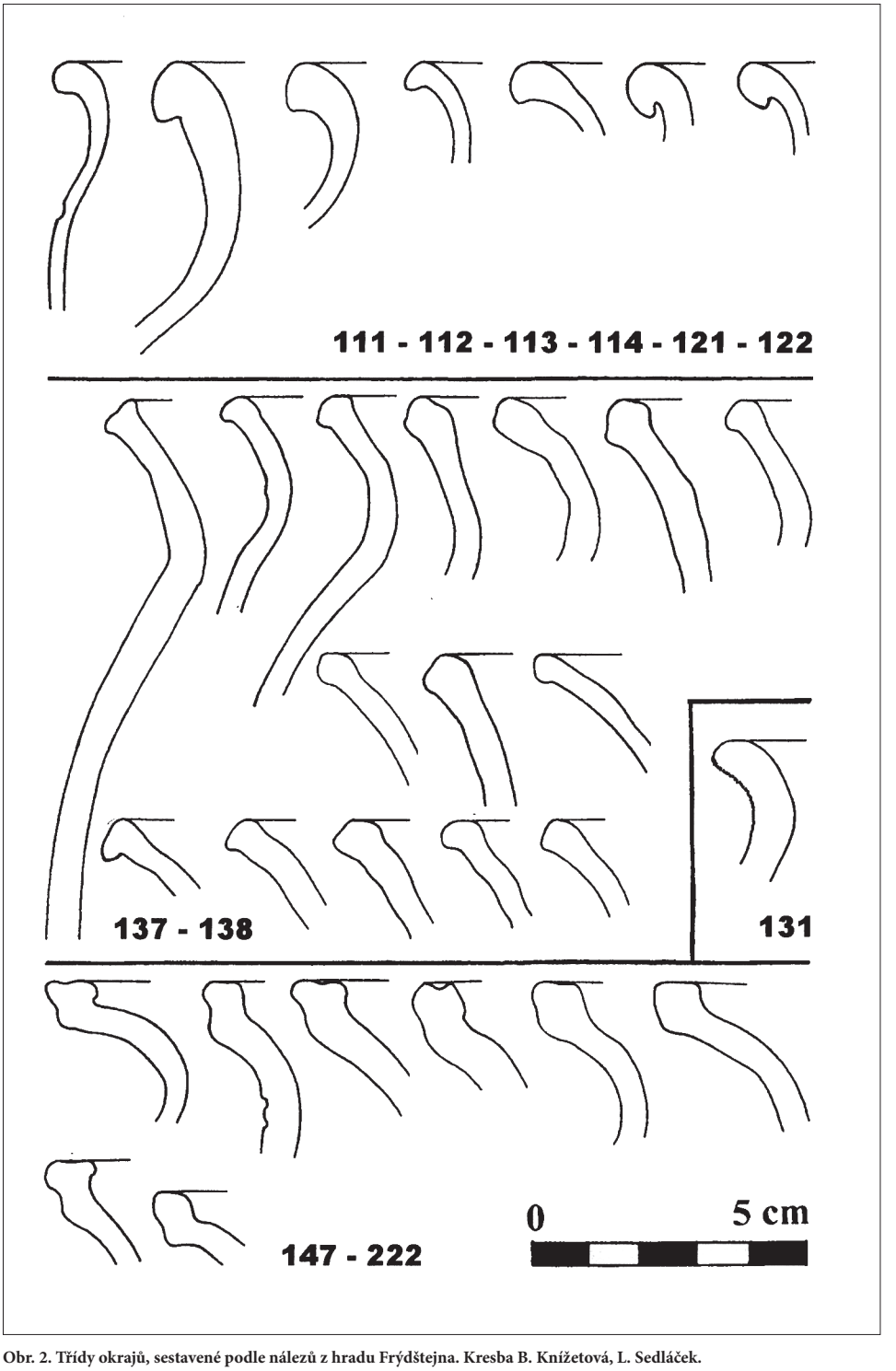

Obr. 2. Třídy okrajů, sestavené podle nálezů z hradu Frýdštejna. Kresba B. Knížetová, L. Sedláček.
Abb. 2. Ränderklassen, zusammengestellt gemäß den Funden von Burg Frýdštejn. Zeichnungen B. Knížetová, L. Sedláček.

důvodu nezbývá, než se vrátit zpět k materiálu a pokusit se o dešifrování jeho vypovídací hodnoty při tvorbě modelu o vývoji keramiky. Platí to nejen pro střední Pojizeří, ale nepochybně i o řadě dalších oblastí.

Pro oblast středního Pojizeří volíme jako východisko model tříd profilace okrajů nádob (dále okrajů) ze souborů hradu Frýdštejna (Gabriel 2002, 189–190), nově rozšířený o vztah okrajů k užitým třídám materiálu. Pro hodnocení souborů z Frýdštejna používáme několikrát prověřený postup při sestavování modelů středověké keramiky v severních Čechách (Gabriel–Smetana 1981; 1983; Gabriel–Panáček 1994). Ze 68 keramických souborů, získaných výzkumem řady sond, objektů a vrstev, splnilo po odečtení okrajů mís a poklic podmínku četnosti, stanovenou počtem ≤ 41 okrajů, pouze 10 souborů. Soubory popisujeme třídami okrajů nádob, definovanými graficky podle profilů (obr. 1 a 2). V některých případech třídy slučujeme a spojujeme jejich trojmístné numerické symboly „–" do skupin. Po odečtení tříd okrajů, zastoupených v deseti souborech s četností > 10, užíváme 20 tříd. Mírou podobnosti souborů, stanovenou výpočtem podle četnosti jednotlivých tříd (Šer 1970), získáváme optimálně uspořádanou matici (obr. 3), lišící se od matice F. Gabriela (2002, 189) v četnosti některých tříd a přidáním souboru 117. Jako nejstarší se jeví třídy 147–222, následované třídami 232–236. Pořadí tříd 230, 138, 211–212, 111–112–113–114–122 a 131 není jednoznačné, všemi soubory však prostupuje třída 242. Závěr souborů tvoří třídy 241 a 123–142–143–144.

Obdobný způsob určil i vztah dvaceti tříd okrajů k třinácti třídám materiálu ze všech souborů hradu Frýdštejna (obr. 4). Třída 01 je režná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, světle okrové až tmavě modré barvy s výjimkou barvy cihlově červené, s tvrdým výpalem. Třída 02 je režná polokamenina s jemným písčitým ostřivem, světle okrové až tmavě modré barvy s výjimkou barvy cihlově červené, s tvrdým výpalem. Třída 03 je režná nebo glazovaná kamenina s ostřivem či bez něho, světle okrové až tmavě modré barvy, s tvrdým výpalem. Třída 04 je glazovaná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, světle okrové až tmavě modré barvy s výjimkou barvy cihlově červené, s tvrdým výpalem. Třída 05 je režná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, cihlově červené barvy, s tvrdým výpalem. Třída 06 je režná polokamenina s jemným písčitým ostřivem, cihlově červené barvy, s tvrdým výpalem. Třída 07 je glazovaná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, cihlové červené barvy, s tvrdým výpalem. Třída 08 je režná hrnčina s jemným či hrubým písčitým ostřivem, tmavých nepravidelných barev, s měkkým výpalem, označovaná buď jako „předkolonizační keramika", nebo jako „keramika slovanské tradice". Třída 09 je režná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, uplatňujícím se na drsném povrchu vodorovnými rýhami, tmavě okrové až hnědé barvy, s tvrdým výpalem, tzv. „standardní keramika". Třída 10 je režná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, šedomodré barvy, s tvrdým výpalem, tzv. „zakuřované zboží". Třída 11 je glazovaná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, šedomodré barvy, s tvrdým výpalem, tzv. „zakuřované zboží". Třída 12 je režná „blátivá" hrnčina s jemným či hrubým písčitým ostřivem, tmavých nepravidelných barev, s měkkým výpalem. Třída 13 je glazovaná hrnčina s jemným písčitým ostřivem, uplatňujícím se na drsném povrchu vodorovnými rýhami, tmavě okrové až hnědé barvy, s tvrdým výpalem, tzv. „standardní keramika".

Z obr. 4 je zřejmé, že na třídu okraje 147–222 se váže materiál třídy 12 a především třídy 08. Okraje doprovází materiál třídy 09, typický pro okraj třídy 138. Zdá se, že třídy okrajů této první skupiny se rozkládají na okraje starší s materiálem 08 a 12 a mladší s materiálem 06. K nim přiřazujeme i materiál třídy 13. Druhou skupinu tříd okrajů představují třídy 232–236, 111–112–113–114–122, 230 a 241. Typickým materiálem jsou třídy 01, 02, 03, 04, 10 a 11. Třídou 04 se ke skupině připojuje i okraj třídy 131, přes třídu 01 je vazba na třetí skupinu okrajů tříd 242, 211–212 a 123–142–143–144. Pro tyto okraje je typický materiál třídy 05, 06 a 07.

Podle výše předložené řady okrajů se jako nejstarší materiál jeví třídy 08 a 12. Následující třída okraje 232–236 uvozuje matriál 01, 02, 03, 04, 10 a 11, typický i pro třídy 230, 211–212, 111–112–113–114–122 a 131. Pouze třída okraje 138 je typická materiálem třídy 09 a okraj

	147, 222	232, 236	230	138	211, 212	111, 112, 113, 114, 122	131	242	241	123, 142, 143, 144	Σ
105	8	**19**	1	9	2	3		3			*45*
106	**25**	1	1	14		3	1				*45*
117	**47**	13			1	3		1			*65*
052	**15**	6	1	6	4	5	2	5		1	*45*
086	5	1		6	7	12	**7**	**21**		2	*61*
087	3	4	**6**	**18**	2	11	2	**24**		4	*74*
049					11	11		**27**	2		*51*
045		5	**6**	6	**17**	9	6	**39**	5	4	*97*
043		7	1	4		**14**	1	**95**	11	**12**	*145*
111	2	2			1	2	1		**30**	4	*42*
Σ	*105*	*59*	*16*	*63*	*45*	*73*	*20*	*245*	*18*	*27*	*670*

Obr. 3. Tabulka četností tříd okrajů v souborech z hradu Frýdštejna.
Abb. 3. Häufigkeitstabelle der Ränderklassen in den Komplexen von Burg Frýdštejn.

	13	12	08	09	06	05	10	07	11	01	02	04	03	Σ
242			1		32	**296**	3	28		42	5	3		*410*
211, 212					5	**40**	1	17		26	6	3		*98*
123, 142, 143, 144			1			**23**		5		14				*43*
230			4		1	10				**12**	2			*29*
111, 112, 113, 114, 122				1	7	39	4	2	2	**42**	1	8	1	*107*
232, 236				1		10		6		**68**	20	18	2	*125*
241			**4**					1		9	1	9	1	*25*
131			4	5		5	2	5		12		**13**		*46*
147, 222	3	9	**146**	71	1	3				1				*234*
138			1	**149**		2								*152*
Σ	*3*	*9*	*161*	*227*	*46*	*428*	*10*	*64*	*2*	*226*	*35*	*54*	*4*	*1269*

Obr. 4. Tabulka vztahu tříd okrajů a materiálu na hradě Frýdštejně.
Abb. 4. Bezugstabelle der Ränder- und Materialklassen auf der Burg Frýdštejn.

třídy 242 materiálem třídy 05. Ten se výrazně projevuje i v závěrečných třídách okrajů 241 a 123–142–143–144. Na konci vývoje se nepochybně uplatňuje především glazovaná keramika.

Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry soubory odrážejí vývoj keramiky, či přesněji, zda soubory vznikaly v určitých obdobích, nebo zda vznikly druhotnou sedimentací rozpadajících se vrstev. Bohužel průběh archeologických transformací, tedy i transformací polohových, při kterých dochází mimo jiné také k usazování keramiky do vrstev, neumíme uspokojivě modelovat, a nedovedeme proto jednoznačně vyloučit ani promísení vrstev z různých časových období a s ním i promísení v nich uložené keramiky na straně jedné a na straně druhé naopak vyloučit možnost, že zkoumané vrstvy nebyly po svém vzniku narušeny a obsahují keramické fragmenty kratších období, tedy že odrážejí skutečný vývoj tříd okrajů a materiálu keramiky. Vyhodnocování stratigrafie v terénu upozornilo na problém komunikačních vrstev, které se jednoznačně dochovaly pouze na skalním podloží, kde však postrádaly keramické fragmenty. Jinde nebyly komunikační vrstvy jednoznačné. Ani stanovená struktura není zcela přesvědčivá. Nejen že neodpovídá, jak již bylo upozorněno

(Gabriel 2002, 189), vývoji keramiky v severních Čechách, ale neshodují se mezi sebou ani četnosti materiálu uplatněného na okrajích (obr. 4) s četnostmi materiálu z celého souboru hradu Frýdštejna (obr. 5). Porovnání shody četností mezi oběma takto vzniklými skupinami, provedené pomocí Kolmogorovova-Smirnovova testu pro dva nezávislé výběry s $n_1 > 40$ a s $n_2 > 40$, zamítlo na hladině významnosti 0,05 nulovou hypotézu, předpokládající, že výběry z obou skupin pocházejí ze společného souboru.

Předložené výsledky ukazují, že musíme počítat s několikrát se opakujícími transformacemi, které změnily časové rozvrstvení keramiky. Fragmenty tak můžeme užít pouze jako jeden soubor, obsahující materiál z doby sídlení na hradě Frýdštejně, trvajícího podle literatury od druhé čtvrtiny 14. století do doby mezi roky 1540–1547 (Gabriel 2002, 191). Z našeho pohledu je pro soubor typická absence okrajů tříd 132, 151 a 161, datovaných na Českolipsku F. Gabrielem–J. Panáčkem (1994, 44–46) do sklonku 13. a především do 14. století.

Optimální řešení pro sestavení struktury vývoje středověké keramiky ve středním Pojizeří nabízí eliminační řada (Richter–Smetánka 1957, 137–140) lokalit, jejíž sestavení naráží na řadu problémů, především na přístupnost nezpracovaných nebo dosud zpracovávaných archeologických výzkumů, kvalitu souborů či jejich četnost a v neposlední řadě i na omezené časové možnostmi. Z tohoto důvodu se omezujeme pouze na soubory již popsané deskriptivním systémem užívaným pro popis severočeské keramiky, zpracovávané autory. Jedná se o lokality Český Dub – 1/IV (Gabriel 1994), Hrubá Skála – pod hradem (Gabriel 2006), Bělá u Turnova–Rotštejn (Gabriel 2006a) a Kacanovy–Kavčiny (Gabriel 2008), které, stejně jako soubor z Frýdštejna, studujeme jako celky obsahující materiál z doby sídlení na lokalitách.

Soubor z Českého Dubu obsahuje 325 fragmentů keramiky. Z uvedené keramiky je nejčetněji zastoupen materiál 08, následují 05 a 04. Výrazně nižší četnost mají třídy 01 a 07, zatímco četnost tříd 03, 09, 06, 02 a 10 nepřesahuje deset fragmentů. Ze 48 okrajů nádob převažují třídy 147–222, 123–142–143–144 a 131. Ostatní třídy okrajů zastupuje pouze četnost do pěti. Osídlení místa klade literatura (Durdík 1999, 103) do počátku 12. století, vznik komendy, u které byla keramika získána, však náleží až druhé polovině 13. století. Osídlení trvá na lokalitě dosud.

Z hradu Hrubá Skála obsahuje soubor 425 fragmentů keramiky. Svojí četností je nejvýraznější materiál 08. Za ním následují třídy 01 a 05. Přes četnost deset přesahují ještě třídy 02 a 04, zatímco třídy 06, 10 a 07 již četnost deset nepřesahují. Z okrajů nádob převažuje třída 147–222. Větší statistický význam mají ještě třídy 231–232–236 a 111–112–113–114–121–122. První zmínka o hradě naráží na jeho pojmenování Skály náležející i dalšímu sídlu, ležícímu u nedaleké Malé Skály. Jeho založení klade A. Sedláček (1997, 47) před rok 1353. Postupnými přestavbami byl změněn na zámek užívaný dosud.

Soubor nálezů z lokality Kavčiny obsahoval jednu nádobu a 163 fragmenty keramiky. Z materiálu je nejčetnější třída 02, následují třídy 06, 05 a výrazně nižší 01. Třídy 08 a 07 zastupuje pouze jeden fragment. Z dvanácti okrajů nádob převažuje třída 111–112–113–114–121–122 a následuje třída 231–232–236. Převaha třídy 111–112–113–114–121–122 naznačuje užívání lokality podle severočeského vývoje do období druhé čtvrtiny 15. století a dále po celou první polovinu století následujícího. S ohledem na absenci glazovaných střepů a mladších okrajů se zdá pravděpodobnější datování celého souboru spíše do počátku výskytu této třídy. Naznačuje to i druhá nejvyšší četnost okrajů třídy 231–232–236. Připustíme-li, že se jedná o keramiku zánikového horizontu sídla, pak podle publikovaných výsledků by zánikový horizont náležel nejspíše do sklonku první poloviny 15. století. S touto datací souhlasí i písemná zpráva o dobytí „castra Walsstain et Kaurze" roku 1440. A. Sedláček (1997, 59) slovo „Kaurze" interpretuje jako jméno hradu „Kavčiny" a spojuje je s lokalitou u Valdštejna (Sedláček 1997, 59, 61).

Hrad Rotštejn presentuje 2376 fragmentů keramiky. Svojí četností je nejvýraznější materiál třídy 05, za kterým následují třídy 08, 07, 01 a 04. Ostatní třídy materiálu, 09, 06, 10, 02 a 03 mají zastoupení pod 100 fragmentů. Z okrajů nádob, převažuje třída 111–112–113–114–

121–122. Větší statistický význam mají ještě třídy 147–222, 211–212, 237–242, 231–232–236 a 123–142–143–144. Ze zbylých tříd je třeba upozornit na třídu 161, typickou pro horizonty sklonku 14. století v severních Čechách, zastoupenou zde však pouze dvěma fragmenty. Hrad je prvně připomínán v roce 1318, kdy jej jmenuje jeho majitel Vok ve svých sporech s okolní šlechtou. Jeho opuštění klade A. Sedláček (1997, 74) nedlouho za rok 1437.

Eliminační řadu lokalit, sestavenou podle písemných pramenů, zahajuje Český Dub, kde můžeme získat keramiku z 12. století, nepochybně však keramiku z druhé poloviny 13. století. Následují hrady Rotštejn a Frýdštejn, vzniklé nejpozději v první polovině 14. století a opuštěné v první polovině století následujícího. Nejpozději v první polovině 14. století byl založen i hrad Skála, na rozdíl od předchozích dvou však pod jménem Hrubá Skála užívaný do současnosti. Řadu uzavírá lokalita Kavčiny, připomínaná pouze jednou při svém zániku v první polovině 15. století.

Zdánlivě vhodná eliminační řada však naráží na problémy kolem písemných pramenů i na problémy se soubory keramiky. Dnes je všeobecně známo, že první zmínka v písemných pramenech nedokládá počátky osídlení, stejně jako je zřejmé, že doba mezi osídlením a prvním záznamem nemůže být konstantou při modelování vývoje osídlení. Méně často se bere v úvahu problém spojení jména z písemných pramenů s lokalitou v terénu (Gabriel–Panáček 1991; 1993; 1994), projevující se v našem případě především mezi hrady Skály, ale rovněž u lokality Kavčiny.

Druhý soubor problémů se váže na otázky archeologizace, jejíž průběh na jednotlivých lokalitách neznáme a nedovedeme ji ani uspokojivě modelovat. Mohou nám tak zcela unikat keramické soubory z počátku osídlení, nebo naopak do souborů můžeme chybně započítat i vrstvy, náležející osídlení před vznikem dosud dochovaného a písemnými prameny zaznamenaného sídla. Různé kroky archeologizace také mohly zavinit promísení nálezů ve vrstvách, takže celé makroskopicky dobře patrné stratigrafie mohou obsahovat směs fragmentů keramiky z celého období sídlení na lokalitě, tak jak se to jeví i na hradě Frýdštejně. I přes to se pokoušíme o sestavení vývoje okrajů a materiálu z uvedených pěti lokalit.

Sestavíme-li tabulku podle eliminační řady lokalit a maximální kostry grafu tříd okrajů, začíná vývoj 26 tříd okrajů třídou 230 a pokračuje v pořadí 241, 237–242, 137–138, 211–212, 147–222, 161, 231–232–236, 111–112–113–114–121–122, 123–142–143–144, 131 a 224 (obr. 6). Pořadí okrajů ovšem neodpovídá ani uspořádání okrajů na Frýdštejně, ani uspořádání okrajů v severních Čechách. Rovněž třídy materiálu nejsou ve vzájemné shodě a při porovnání četnosti ve třídách materiálu okrajů (obr. 7) a četnosti ve třídách všech keramických fragmentů ze všech studovaných lokalit (obr. 5), provedeného pomocí Kolmogorovova-Smirnovova testu pro dva nezávislé výběry s $n_1 > 40$ a s $n_2 > 40$, byla na hladině významnosti 0,05 zamítnuta nulová hypotéza, předpokládající, že výběry z obou skupin pocházejí ze společného souboru. Zdá se, že studované lokality a jejich deskriptory nejsou strukturující. Důvody tohoto problému nedovedeme vysvětlit. Mohou se pohybovat od chyb v analýze, vycházející ze severočeských okrajů a materiálu, až po chybně zvolené lokality, jak jsme již upozornili výše. Tyto problémy nás nutí k zjednodušení naší snahy o sestavení modelu vývoje středověké a raně novověké keramiky na otázku přijetí buď modelu shody, nebo modelu retardace. Pro zodpovězení otázky volíme model vývoje keramiky ze severních Čech (obr. 8), sestavený F. Gabrielem – J. Panáčkem (1994, 44–46). Nejstarší zjištěná třída okraje na novozámeckém panství, třída 224 (naše třída 224), se váže na materiál 8 (naše třída 08). Jako výzdoba se uplatňuje výhradně rytý dekor. Okraj je užíván od první poloviny 13. století do doby mezi roky 1278–1339. Třída okraje 132 (u nás nezastoupená) se váže na materiál třídy 1 (naše třída 01) a 4 (naše třída 02). Střep bývá zdoben červeným malováním, ojediněle vlnicovými vývalky. Okraj pravděpodobně existuje od roku 1278 a vyskytuje se do počátku 14. století, kdy přechází na okraj třídy 151 (u nás nezastoupená). Okraje třídy 151 (u nás nezastoupeny) se váží na materiál třídy 1 (naše třída 01), zatímco třída 4 (naše třída 02) ustupuje. Okraj nastupuje před rokem 1339 a vyskytuje se do 80. let 14. století.

Pouze krátce jej již v 70. letech 14. století nahrazuje okraj třídy 161 (naše třída 161),

	13	12	08	09	06	05	10	07	11	01	02	04	03	Σ
Český Dub			106	5	5	68	1	21		38	4	68	9	325
Rotštejn			407	53	72	898	36	272		441	35	132	16	2362
Frýdštejn	10	9	728	1456	283	3887	137	424	2	1643	168	441	58	9246
Hrubá Skála			159	33	3	81	9	9		96	11	21		422
Kavčiny			1		44	34		1		17	67			164
Σ	10	9	1401	1547	407	4968	183	727	2	2235	285	662	83	12519

Obr. 5. Tabulka četností tříd materiálu v souborech z lokalit středního Pojizeří.
Abb. 5. Häufigkeitstabelle der Materialklassen in Komplexen aus den Fundstätten der mittleren Isergegend.

	230	241	237, 242	137, 138	211, 212	147, 222	161	231, 232, 236	111, 112, 113, 114, 121, 122	123, 142, 143, 144	131	224	Σ
Český Dub	3	1				11		2	5	11	10	5	48
Rotštejn		1	12	3	22	38	2	12	44	11	7		152
Frýdštejn	16	18	245	63	45	105		58	73	27	20		670
Hrubá Skála			2	1	2	22	1	7	6				41
Kavčiny						2		5	11	1			19
Σ	19	20	259	67	69	178	3	84	139	50	37	5	930

Obr. 6. Tabulka četností tříd okrajů v souborech z lokalit středního Pojizeří.
Abb. 6. Häufigkeitstabelle der Ränderklassen in Komplexen aus den Fundstätten der mittleren Isergegend.

	13	12	08	09	06	05	10	07	11	01	02	04	03	Σ
111, 112, 113, 114, 121, 122			8	2	10	51	10	8	2	58	11	12	1	173
123, 142, 143, 144			2			27		10		19		8		66
131			9	5		6	3	6		12	1	21		63
137, 138			3	150		2					1			156
147, 222	3	9	203	72	2	7				8	1			305
161										3				3
211, 212			1		5	43	2	17		43	9	3		123
224			5											5
230			4		1	10				14	2	1		32
231, 232, 236			4	1		11	2	10		78	24	19	2	151
237, 242			9		32	300	3	29		42	6	3		424
241			4					1		9	2	10	1	27
Σ	3	9	252	230	50	457	20	81	2	286	57	77	4	1529

Obr. 7. Tabulka vztahu tříd okrajů a materiálu na lokalitách středního Pojizeří.
Abb. 7. Bezugstabelle der Ränder- und Materialklassen aus den Fundstätten der mittleren Isergegend.

vystřídaný okrajem třídy 232 (naše třída 231–232–236). Vůdčím okrajem od 80. nebo 90. let 14. století je třída 232 (naše třída 231–232–236), vyskytující se sice v menší míře již na přelomu 13. a 14. století, později však ze souborů mizící a znovu se uplatňující až v poslední čtvrtině 14. století. Pro jeho výrobu sloužil materiál třídy 1 (naše třída 01) a zdobí jej červeně malované vlnice, půlobloučky a linky. Výskyt okraje končí někdy před rokem 1450. Následujícím okrajem je třída 111 (naše třída 111–112–113–114–121–122) s materiálem 1 (naše třída 01), 2 (naše třída 04) a 3 (u nás nezastoupená). V červené malbě převažuje linka a strmá, nebo naopak velmi pozvolná vlnice. Okraj nastupuje kolem roku 1423 a přesahuje polovinu 16. století, kdy nastupují i okraje 144 a 123 (naše třída 123–142–143–144).

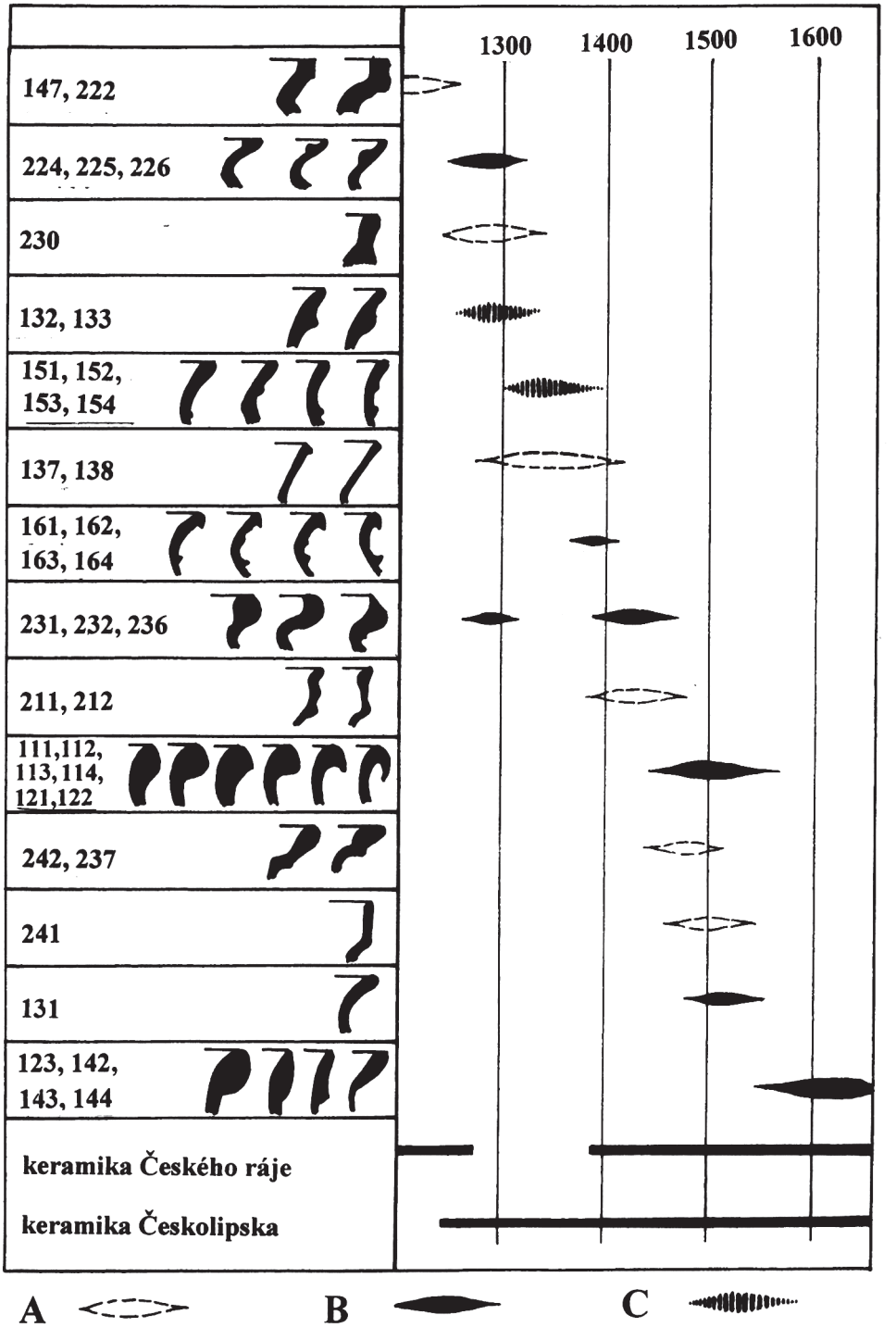

Obr. 8. Tabulka modelu vývoje tříd okrajů v Českém ráji a na Českolipsku. A – třídy okrajů pouze z Českého ráje; B – třídy okrajů v obou oblastech; C – třídy okrajů pouze z Českolipska.

Abb. 8. Entwicklungsmodelltabelle der Ränderklassen im Böhmischen Paradies und in der Region Českolipsko (Böhmisch Leipa). A – Ränderklassen nur aus dem Böhmischen Paradies; B – Ränderklassen in beiden Gebieten; C – Ränderklassen nur aus der Region Českolipsko (Böhmisch Leipa).

Přiřadíme-li k modelu vývoje okrajů a materiálu stejné deskriptory studovaných souborů z Českého ráje, vidíme, že zatímco pořadí tříd okrajů v severních Čechách kontinuálně probíhá od poloviny 13. století, je pořadí stejných okrajů v Českém ráji přerušeno. Podle současné datace sice odpovídají nejstarší okraje již první polovině 13. století (třídy 147, 222) s materiálem třídy 08 a 12, končí však v závěru druhé třetiny téhož věku a objevují se až okraje ze závěru století následujícího (161, 162, 163, 164). Do třetí třetiny 13. století a první třetiny 14. století můžeme, ovšem pouze hypoteticky, vložit okraj třídy 230 s třídami materiálu 01, 02, 03, 04, 10 a 11, které ovšem, především při užití glazování, náleží mladším období. V severních Čechách se okraj třídy 230 uplatňuje v menší míře a váže se povětšinou na materiál třídy 08. Pro zbytek 14. století zůstává v Pojizeří pouze okraj tříd 137 a 138 výhradně s materiálem 09. Nádoby s těmito okraji, vytáčené z uvedeného materiálu, jsou velmi jednoduché, bez uch, výlevek či hubiček a nezdobené. Na Frýdštejně přežívají minimálně do poloviny 15. století (Gabriel 1991, 286). Jejich funkci neznáme, zdá se však, že nesloužily ke stolování a pravděpodobně ani k vaření. Mohly tedy sloužit pouze pro ukládání zásob potravy. To je však vylučuje z možného označení za jediného reprezentanta užívané keramiky ve 14. století. Ostatní fragmenty keramiky náleží závěru 14. století, kam řadíme ojedinělé okraje tříd 161, 162, 163, 164 a okraje 231, 232, 236, a řada dalších okrajů, shodných jak ve středním Pojizeří, tak i v severních Čechách. Výjimku představují třídy 242, 237, které se váží na materiál třídy 05 a 06. Fragmenty zařaditelné do této skupiny jak třídou okraje, tak materiálu se vždy při hodnocení souborů řadily za třídy okrajů 232–236 a 111–112–113–114–122. Do mladší produkce je datuje i téměř výhradní výskyt materiálu tříd 05 a 06 na hradě Vranově, dle literatury zbudovaném až někdy v první čtvrtině 15. století (Sedláček 1997, 327). Mladšího data asi jsou i třídy okrajů 241 a 131.

Pro uspokojivé stanovení vývoje středověké keramiky ve středním Pojizeří jsme neměli k dispozici dostatek kvalitních souborů. Jednoznačně můžeme popřít pouze model shody, jak jsme jej definovali výše. Za typický znak keramiky středního Pojizeří označujeme absenci severočeské keramiky 14. století, především absenci tzv. okruží. Právě ta ukazuje na odlišnost vývoje středověké keramiky obou oblastí. Nejasná zůstává i shoda keramické produkce horizontu 13. století a mladších období od 15. století, kdy se v keramických souborech objevují některé prvky, které v severních Čechách nenalézáme vůbec nebo jen ojediněle (okraj tříd 242, 237 a materiál 05, 06). Vývoj keramiky je tedy ve sledovaných oblastech v určitých obdobích více či méně odlišný a v případě nálezů ve středním Pojizeří se nelze opřít o model vývoje v severních Čechách.

Literatura

DURDÍK, T., 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
GABRIEL, F., 1991: Keramický soubor z hradu Frýdštejna, AH 16, 279–292.
– 1994: Český Dub – 1/IV, NZ č. j. 133/01 ulož. v ARÚ AV ČR Praha.
– 2002: Hrad Frýdštejn, CB 8, 173–192.
– 2006: Hrubá Skála – pod hradem, NZ č. j. 1032/07 ulož. v ARÚ AV ČR Praha.
– 2006a: Bělá u Turnova – Rotštejn, NZ č. j. 1031/07 ulož. v ARÚ AV ČR Praha.
– 2008: Kacanovy – Kavčiny, NZ č. j. 7505/08 ulož. v ARÚ AV ČR Praha.
GABRIEL, F.–DENKSTEIN, V., 1985: Románský reliéf z Litoměřic, AR XXXVII, 615–627, 719–720.
GABRIEL, F.–MACEK, P., 1992: Stavební vývoj hradu Valdštejna, AH 17, 163–176.
GABRIEL, F.–PANÁČEK, J., 1991: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství 1. část, CB 2, 23–52.
– 1993: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství, 2. část, CB 3, 7–46.
– 1994: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství, 3. část, CB 4, 27–62.
GABRIEL, F.–SMETANA, J., 1981: K datování a funkci středověkých opevnění v Českém Švýcarsku, AH 6, 33–62.
– 1983: K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách, AH 8, 119–138.
HARTMAN, P.–PROSTŘEDNÍK, J., 2004: Záchranný výzkum středověké zásobnice na hradě Valdštejnu, Z Českého ráje a Podkrkonoší 17, 9–34.
CHOTĚBOR, P., 1986: Komplexní povrchový průzkum hradu Valečova, PA LXXVII, 177–196.

JENČ, P.–NECHVÍLE, M., 2006: Staré Hrady u Příhraz – významná památka Mnichovohradišťska. In: Pískovcový fenomén Českého ráje, 181–188. Turnov.
JENČ, P.–NECHVÍLE, M.–PEŠA, V., 2006: Vrcholně středověké hrady v oblasti Příhrazské vrchoviny. In: Pískovcový fenomén Českého ráje, 189–200. Turnov.
JENČ, P.–PEŠA, V., 2006: Křineč – archeologické objevování neznámého hradu. In: Pískovcový fenomén Českého ráje, 173–180. Turnov.
NECHVÍLE, M., 2001: Středověký nálezový soubor z hrádku Nebákov, okr. Jičín, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 151–161.
NEKUDA, V.–UNGER, J., 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.
PEŘINA, I., 2007: Hrady Horního Pojizeří mezi Malou Skálou a Turnovem, rkp. dipl. práce ulož. na katedře historie FF UJEP v Ústí nad Labem.
RICHTER, M.–SMETÁNKA, Z., 1957: Příspěvek k metodice studia středověké keramiky v Čechách. In: Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1957, část I, 131–150. Liblice.
SEDLÁČEK, A., 1997: Hrady, zámky, tvrze království Českého X. Boleslavsko. Praha.
ŠER, J. A., 1970: Intuicija i logika v archeologičeskom issledovanii. In: Statistikokombinatornyje metody v archeologii, 8–24. Moskva.
WALDHAUSER, J., 1980: Sídla drobné šlechty v severním Pojizeří na Liberecku, Zprávy a studie Oblastního vlastivědného muzea v Teplicích 14, 49–65.
WALDHAUSER, J.–MAŠÍN, K., 2004: Aktuální informace o skalním hradě Staré hrady u Příhraz v bývalém Libereckém kraji. In: Sborník Severočeského muzea – Historia 13, 5–11. Liberec.
WALDHAUSER, J.–SOSNOVEC, L., 2004: Nová archeologická zjištění o hradech Pojizeří, CB 9, 383–386.
WALDHAUSER, J.–WEBER, V., 1973: Nebákov, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky X, 88–90.
– 1974: Pařez hrádek na západním okraji Prachovských skal, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky XI, 8–10.

Zusammenfassung

Probleme der Keramikentwicklung in der mittleren Isergegend (Pojizeří)

In der Fachliteratur erschienen anhand von Keramikfragmenten Zweifel hinsichtlich der Datierung (Gabriel 2002; Peřina 2007) bzgl. der mittleren Isergegend, worunter das Flusstal der Iser zwischen den Städten Železný Brod und Mnichovo Hradiště verstanden wird. In diesem Gebiet begegnen sich Ende des 14. und im 15. Jahrhundert offenbar einige Keramikproduktionskreise mit unterschiedlichen Wurzeln (Gabriel 1991). Die mittlere Isergegend unterscheidet sich so in jener Zeit diametral von der benachbarten Region Českolipsko (Böhmisch Leipa) bzw. von Nordböhmen, wo fast ausschließlich helle Waren mit rot bemalter Verzierung verwendet wurde (Gabriel 1991, 287–290). Auf diese Tatsache wurde bereits von J. Waldhauser hingewiesen (1980, 53, 63), der sie gemeinsam mit V. Weber durch eine Analyse von Keramik von der Burg Pařez (Waldhauser–Weber 1974) und mit K. Mašín an der Fundstätte Staré Hrady (Waldhauser–Mašín 2004, 8–9) belegt hat. Aufgrund der oben erwähnten Feststellungen und den Ergebnissen der archäologischen Grabung auf Burg Frýdštejn (Gabriel 1991) wurde die Hypothese über eine Retardierung der Enkwicklung der Keramikproduktion der Isergegend im 14. Jahrhundert formuliert. Gemäß diesem Modell ist die Technologie der Keramikproduktion mindestens die ersten zwei Drittel des 14. Jahrhunderts auf dem Niveau der Technologie des 13. Jahrhunderts verblieben („Retardationsmodell).

Wie von I. Peřina (2007, 23–27) in seiner kritischen Revision der Fachliteratur aufgezeigt wurde, taucht die genannte Hypothese auch in veröffentlichen Keramikbeschreibungen anderer Forscher auf, die sie entsprechend der nordböhmischen Keramik („Übereinstimmungsmodell“) als ab dem 13. Jahrhundert (Zásadka, Nebákov) und im 14. Jahrhundert häufig unterbrochene (Valečov, Drábské Světničky, Hynšta, Klamorna, Křineč) Besiedelung der Fundstätte interpretieren.

Die Analyse der anhand der Profile der Ränder und anhand des Materials beschriebenen Komplexe aus den Schichten der Burg Frýdštejn (Abb. 3 und 4) zeigt auf, dass die Stratigraphie auf der Burg keine strukturierende ist. Das gleiche Ergebnis bot auch die Keramikanalyse aus den Eliminierungsreihen der Fundstätten Český Dub, Rotštejn, Frýdštejn, Hrubá Skála und Kavčiny an, die mit den gleichen Deskriptoren wie die Komplexe aus Frýdštejn beschrieben wurden. Das Ergebnis erlaubt es lediglich, das Modell der „Übereinstimmung“ abzulehnen. Als typisches Merkmal für die Keramik aus der mittleren Isergegend bezeichnen wir das Fehlen von nordböhmischer Keramik des 14. Jahrhunderts, vor allem das Fehlen sogenannter Krausen. Unklar bleibt auch die Übereinstimmung der Keramikproduktion des Horizontes des 13. Jahrhunderts und von jüngeren Zeiträumen ab dem 15. Jahrhundert, als in den Keramikkomplexen einige Elemente aufkamen, die wir in Nordböhmen überhaupt nicht oder nur vereinzelt vorfinden (Ränderklassen 242, 237 und Materialklassen 05, 06). Die Entwicklung der Keramik in den beobachteten Gebieten ist demnach in bestimmten Zeiträumen mehr oder weniger unterschiedlich und im Falle der Funde in der mittleren Isergegend kann man sich nicht auf das Entwicklungsmodell für Nordböhmen stützen.